

časného vedeckého poznania nové problémy dotýkajúce sa predmetu filozofie, pričom v nej nachádzame nové, originálne prístupy a podnety. A práve táto skutoč-

nosť je na práci najsympatickejšia, pretože provokuje ďalšie tvorivé rozpracúvanie marxistickej filozofie.

Ján Dubníčka

## O VÝVOJI KATEGÓRIÍ PRIESTORU, ČASU A POHYBU

A. K. MANEJEV, *Preemstvennosť v razvitiji kategorij prostranstva, vremeni i dviženija* (Následnosť vo vývoji kategórií priestoru, času a pohybu)

V súčasnom špeciálnovednom poznávaní a najmä vo fyzikálnych vedách sa nastoľujú veľmi vážne teoretické problémy. S týmito problémami sú spojené isté ťažkosti rozvoja fyzikálneho poznávania. Zatiaľ je prekonanie týchto problémov otázkou budúcnosti. V poslednom čase sa objavujú články a knižné publikácie zamerané na tento problém. Jednou z nich je aj kniha sovietskeho filozofa A. K. Manejeva *Následnosť vo vývoji kategórií priestoru, času a pohybu* (Minsk 1971). Manejev sa domnieva, že prekonanie ťažkostí vo vývoji fyziky nie je možné bez „radikálneho pretvorenia východiskových princípov, východiskových predstáv o priestore, čase...” (s. 6). Takýto program, ktorý je principiálne prijateľný, prirodzene, vzhľadom na všestrannú dôležitosť (teoretickú, metodologickú...) musí byť náležite analyticky podložený. Domnievame sa, že si to vyžaduje uskutočniť dôslednú analýzu formovania kategórií priestoru, času a pohybu v dejinách poznania. Jedine na takom dôslednom historicko-formatívnom základe možno odhaliť plnosť metodologického významu každej modifikácie kategórií priestoru, času a pohybu v minulosti a najmä v súčasnosti. Práve skúmaniu tejto závažnej súvislosti nevenuje autor náležitú pozornosť. Domnievame sa, že postihnutie tejto súvislosti nie je to isté ako načrtnutie niektorých momentov vo vývoji kategórií priestoru, času a pohybu. V autorovom postupe nie je možné vysledovať významy modifikácií kategórií priestoru, času a pohybu pre rozvoj špeciálnovedeckého po-

znávania. Je nepochybné, že aj tento postup umožňuje odhaliť zaujímavé momenty vo vývoji týchto kategórií (tak je to aj v tejto práci), avšak je to značné fenomenalistický postup.

Manejev uvádza v prvej časti knihy krátky náčrt procesu vzniku a rozvoja predstáv o priestore, čase a pohybe predovšetkým v indickom a čínskom filozofickom myslení a potom v gréckej filozofii. Venuje pozornosť názorom antických atomistov na priestor, čas a pohyb. V tejto časti sa dopúšťa neadekvátnej modernizácie názorov niektorých starovekých filozofov. Pri takejto interpretácii je síce nevyhnutné venovať pozornosť ideám, hypotézam, koncepciám a predstavám vytvoreným v tej-ktorej dobe, ale nemožno prekročiť Rubikon doby, lebo to je cesta k metafyzike a subjektivismu. V takomto zariadení sa postihne vývinový proces vedeckého poznávania skutočností neadekvátne. U Epikura napr. interpretuje parenklízu atómov tak, ako keby už Epikuros anticipoval dynamiku a štatistickosť pohybu atómov. Úroveň poznávania skutočností v čase, keď žil Epikuros, nedáva predpoklady pre takúto interpretáciu svojvoľného odklonu atómov. Podobne neobstojí ani analógia Lukréciovho chápania priestoru a času s koncepciou priestoru a času v klasickej fyzike (s. 19). Napríklad už pre základný fakt odtrhávania geometrického priestoru od fyzikálneho priestoru, ktorý je charakteristický pre poaristotelovské obdobie fakticky až po novovek.

Autor venuje veľkú pozornosť Aristot-

telovmu príspevku k vývoju názorov na povahu priestoru, času a pohybu (odmietanie vákua, rovnomernosť plynutia času, problém súčasnosti, potenciálna a aktuálna nekonečnosť). Poukazuje na tie momenty, ktoré filozofický a vedecký vývoj neskôr akceptoval a neraz svojrázne modifikoval. V tejto súvislosti by azda bolo veľmi zaujímavé poukázať na tie momenty aristotelovského učenia o priestore, čase a pohybe, na ktoré naviazal tomizmus a novotomizmus (ho-i aj v súčasnej prezentácii u Melsena, Renoirta, Wojciechowského...). Takéto extempore by nepochybne malo zodpovedajúci svetonázorovo-komparatívny význam. Poukázalo by sa priamo na zásadnú divergenciu novotomistickej koncepcie priestoru, času a pohybu od postupu vedeckého poznávania skutočností.

V ďalšej časti sa autor venuje analýze následnosti v rozvoji predstáv o priestore, čase a pohybe v novoveku. Nepochybne vážne miesto tu zaujíma analýza názorov I. Newtona a L. Leibniza. Ukazuje, že Newtonovo chápanie priestoru a času nie je substancionálne, ale relatívne substrátne (s. 46). Zdôrazňuje, že Newton vlastne nevyriešil dôsledne problém priestoru, času a najmä pohybu ani na úrovni definície. Dokazuje, že medzi Newtonovým a Leibnizovým chápaním priestoru a času existuje istá podobnosť. Leibnizovo chápanie priestoru a času ako poriadku koexistencie a sukcesie javov ústi do chápania týchto poriadkov ako podmienok existencie javov (s. 64). Manejev ukazuje, že sám Leibniz modifikoval svoje chápanie poriadku pod tlakom kritiky Newtonových nasledovateľov. Išlo mu o zahrnutie aj metrického aspektu do pojmu poriadku (s. 65), avšak bez úspechu. Leibniz sa najviac priblížil k Newtonovmu chápaniu postulovaním dynamického atribútu, ktorému je vlastná rozľahlosť (s. 67). Podobne to platí aj o Leibnizových názoroch na pohyb. Z porovnávania týchto dvoch koncepcií priestoru a času v danej historickej dobe treba znova zdô-

razniť v zhode s autorom, že Newtonova koncepcia nebola koherentnejšia v porovnaní s Leibnizovou. Ale vo svojej dobe poskytovala lepšie predpoklady pre prijateľnejšie riešenie a akceptovanie špeciálnovedných problémov a poznatkov (napr. povaha inerciálnej súradnicovej sústavy, Euklidovej geometrie a pod.).

Manejev sa v ďalšej časti knihy v krátkosti zaoberá filozofickými aspektmi problematiky priestoru a času v 18. a 19. stor. Ide najmä o Kanta a Hegla. Zvýrazňuje tu predovšetkým (okrem iného) ideu Hegla o spätosti priestoru a času.

V ďalšej, veľmi zaujímavej časti (3. kapitola), ktorá má byť konštruktívnou časťou celej práce, Manejev sa zaoberá filozofickými aspektmi priestoru, času a pohybu v súčasnej fyzikálnej vede. Zaoberá sa analýzou experimentálnych východísk teórie relativity. Treba konštatovať, že Manejev analyzuje Aragoov pokus zistiť lom svetla, Fizeauove pokusy, Michelsonov pokus, analyzuje problém aberácie svetla. Dospel k relatívnemu záveru, že vlastne tieto pokusy nevyučujú existenciu nejakého takéhoto prostredia vraj neodporuje teórii relativity (s. 94). Podobne Mössbauerov efekt i Trouton-Nobleov pokus v autorovej interpretácii neodporujú tomuto záveru. Navyše u posledného nie je nevyhnutný logický záver — odmietnutie existencie absolútneho pohybu. Manejev sa ďalej pokúša z postulovaných porocsov vo vákuu (absolútneho materiálneho prostredia) pomerne úspešne odvodiť niektoré základné vzťahy, ktoré sú známe z teórie relativity, ale nehovorí nič o význame tejto afirmácie. Taký závažný pokus, mohli by sme povedať pokus rehabilitácie „éteru“, si nevyhnutne vyžaduje filozofickú analýzu, a to predovšetkým poukázaním na gnozeologický, metodologický a svetonázorový význam pre rozvoj poznávania skutočností a najmä fyzikálneho poznávania. Práve toto v Manejevovej práci nenachádzame. V tomto smere je veľmi vďačný jeho pokus spojiť interakcie s podstatou fyzikálneho vákua, ale je nevy-

užitý, a teda filozoficky nedotvorený, takže zostáva vlastne len načrtnutý na fyzikálnej rovine. Ak autor robí nejaké závery o možnej štrukturácii skutočnosti, nakoniec prichádza k substancionalizmu. To posledné, čo je základom prírody (s. 124), je nejaké Svetové pole. Je nepochybné, že postulovanie substancie Svetové pole je istým „krátkym spojením“ na základe analógie absolutizovania relatívne stáleho v štruktúrne nekonečnej materiálnej skutočnosti. Toto Svetové pole je podľa autora základom topologického invariantu priestoru a času je podmienené substancionálnym prvkom. V súčasnej marxistickej literatúre sa uvedený problém rieši odlišným spôsobom.

V podobnom duchu sa nesie aj pokus autora diferencovať úroveň foriem priestoru, času a pohybu. Diferencuje na tri formy, a to substancionálnu, substrálnu a relačnú formu priestoru, času a pohybu. Efekt substancionalizácie sa objavil v úvahách A. K. Manejeva skôr, teda zasiah-

ol aj túto časť. Uvedené formy priestoru, času a pohybu majú byť pendantom všeobecného, vzlaštneho a jedinečného. Autor formuluje toto stanovisko postulatívne, bez zodpovedajúcej teoretickej analýzy.

Celkove možno prácu A. K. Manejeva hodnotiť ako zaujímavý pokus sledovania následnosti vo vývoji kategórií priestoru, času a pohybu. Konečný efekt, t. j. vyústenie do substancionalizmu, nie je adekvátny. Prejavuje sa v ňom neadekvátne zvýrazňovanie momentu substancionalizmu pri sledovaní negácie vo vývoji kategórií priestoru, času a pohybu v dejinách filozofického myslenia, ktorý nadobúda podľa neho formu Svetového poľa. Treba poukázať na to, že autor uvádza zaujímavé momenty vo vývoji kategórií priestoru, času a pohybu. Domnievame sa, že nepochybne zaujímavé impulzy, ktoré sú obsiahnuté v tretej časti práce, po adekvátnej filozofickej analýze mohli by viesť k novým záverom o povahe priestoru, času a pohybu.

Emil Dragúň

## VÝZNAM SLOVA AKO POJEM?

F. KOVÁCS, *Lingvistické štruktúry a lingvistické zákony*

Roku 1971 vyšla v Budapešti v anglickom jazyku kniha maďarského autora Ferenca Kovácsa pod názvom *Linguistic Structures and Linguistic Laws* (Lingvistické štruktúry a lingvistické zákony). V knihe sa autor zaoberá problematikou znaku, významu, pojmu a ďalšími otázkami, ktoré majú veľký význam pre pochopenie dorozumievania, komunikácie, vzťahu jazyka a myslenia, ako aj pre správne teoretické objasnenie mnohých otázok jazykovedy a filozofie.

Jedna časť knihy (s. 114–120) sa osobitne zaoberá aj vzťahom významu slova k pojmu. Autor sa celkove prikláňa ku koncepcii, ktorá stotožňuje význam slova s pojmom. Keďže ide o závažnú

teoretickú i praktickú otázku, uvedieme k tejto koncepcii niekoľko pripomienok.

Dôsledkom tejto koncepcie by bolo, že malé dieťa už pri osvojovaní si prvých slov pracuje s pojmami, že odráža podstatné a všeobecné vlastnosti predmetov. Tak isto by sme museli pripustiť, že ľudia už v dávnom praveku používali pojmy.

Uvedená koncepcia odporuje aj známym poznatkom jazykovedy o homonymii, synonymii a polysémii mnohých výrazov. V jazyku je nemálo výrazov, ktoré sú veľmi dôležité pre dorozumievanie, no pritom vôbec nie sú pojmami. Príčina, podmienka, možnosť, čas, priestor sú pojmy, ale výrazy ako prečo, preto, keby, keď, azda, nech, tak, veď, tu — nie sú